

**KÜLTÜREL MİRAS HAKKI: KÜLTÜREL MİRASA İNSAN
HAKLARI TEMELLİ GÜNCEL YAKLAŞIMLAR**

**CULTURAL HERITAGE RIGHTS: CONTEMPORARY
HUMAN RIGHTS BASED APPROACHES TO CULTURAL
HERITAGE**

Bahar AYKAN*

ÖZ

Son yıllarda, kültürel miras hakkı hem insan haklarının hem de kültürel mirasın korunmasına yönelik uluslararası sözleşmelerin kapsamına gittikçe artan bir şekilde dahil ediliyor. Kültürel mirası sosyal kimliklerinin bir parçası olarak kabul eden bireylerin ve grupların ona erişimini ve ondan faydalanabilmesini kısıtlayan uygulamaların insan hakları ihlali olarak değerlendirilmesi gerektiği, akademik ve profesyonel çevrelerce de sıkça dile getirilmeye başlandı. Bu makale, kültürel miras hakkı konusundaki güncel akademik tartışmaları ve uluslararası sözleşmeler nezdindeki gelişmeleri “yerel mülkiyet” ve “katılım” odaklı iki farklı yaklaşım üzerinden incelemeyi amaçlıyor. Her iki yaklaşım da kültürel mirasın insan hakları temelli bir anlayışla korunmasının daha demokratik ve eşitlikçi süreçlere olanak vereceğini vurgulasa da, bu hakkın nasıl kavramsallaştırılması, neleri kapsamı ve kim(ler)e tanınması gerektiği konusunda farklı görüşler sergiliyor. Günümüzde “yerel mülkiyet” odaklı yaklaşım, uluslararası hukuk alanında daha yaygın olarak kabul görmektedir. Ancak Ian Hodder (2010) tarafından öne sürülen “katılım” odaklı yaklaşım, kültürel mirasla çeşitli ekonomik, kültürel ve politik

* Dr., Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Kadıköy/İstanbul, aykanbahar@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8002-2215>.

* Makale Geliş Tarihi: 23.08.2017
Makale Kabul Tarihi: 02.11.2017

amaçlarla ilişki kuran toplumun farklı kesimlerinin hak taleplerini dikkate alması dolayısıyla daha kapsayıcıdır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Miras, Kimlik Politikaları, İnsan Hakları, Kültürel Miras Hakkı, Uluslararası Hukuk.

ABSTRACT

In recent years, the right to cultural heritage has come to be included more and more within the framework of international conventions for the protection of human rights and cultural heritage. Furthermore, academic and professional circles have been increasingly considering the idea that practices limiting the access and enjoyment of individuals and groups who claim cultural heritage as part of their social identity should be treated as violations of human rights. This article aims to explore current academic debates on cultural heritage rights and related transformations in international conventions by focusing on “local ownership-based” and “participation-based” approaches. While both emphasize that the adoption of human rights-based approaches in the protection of cultural heritage would allow for more democratic and egalitarian processes, they differ on how this right should be conceptualized, what it should involve, and whose right it should be. Local ownership-based approach is more widely accepted in international law at present. However, participation-based approach put forward by Ian Hodder (2010) is more inclusive because it considers rights claims by different segments of society that relate to cultural heritage for various economic, cultural and political purposes.

Keywords: Cultural Heritage, Identity Politics, Human Rights, Cultural Heritage Rights, International Law.

GİRİŞ

Kültürel mirasın nasıl tanımlanacağı, geliştirileceği ve korunacağı hiçbir zaman sadece teknik bir soru olmadı. Graham ve Howard’ın (2008a: 6) belirttiği gibi, kültürel miras “geçmişin bir kalıtı” değildir, çünkü geçmişe ait her kültürel öge kültürel miras olarak hatırlanmaz ya da yaşatılmaz. Kültürel mirasın oluşturulması süreçleri bu nedenle daima dışlayıcıdır (Byrne, 2009: 230). Hangi kültürel öğelerin miras olarak seçileceği ve onlara hangi bağlamlarda nasıl anlamlar yüklenip, değerler biçileceği ise güncel sosyo-politik talepler ve

gerekçeler doğrultusunda şekillenir (Graham vd., 2000). Günümüzde kültürel mirası kimlik meselesi ekseninde, aidiyet ve beraberlik oluşturmak için bir araç olarak tartışan oldukça zengin bir uluslararası literatür oluşmuş durumda (bkz: Lowenthal, 1998; Graham vd., 2000; Hall, 2005; McLean, 2006; Smith, 2006; Graham ve Howard, 2008b; Anico ve Peralta, 2009a; MacDonald, 2013; Biehl vd., 2015). Bu çalışmalara göre, kültürel miras toplumsal ve topluluksal kimliklerin ve aidiyetlerin oluşturulması, meşru kılınması ve yeniden üretilmesi ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü kimlik inşasının temelini oluşturan ortak geçmiş algısı mimari yapılar, tarihsel anıtlar, sözlü anlatımlar, gösteri sanatları ve ritüeller gibi türlü türlü kültürel obje, mekan ve gelenekte somutlaşır. Anico ve Peralta'nın deyişiyle (2009b:1), kültürel miras çeşitli toplumsal kimliklerin temsiline olanak sağlayarak ve onlara bir performans alanı yaratarak kimlik inşasını hem sembolik hem de somut olarak destekler.¹

Son dönemde kültürel mirası temel bir insan hakkı olarak değerlendiren çalışmalar da onun kimlik inşa süreçlerindeki etkin rolüne vurgu yapmakta (bkz.: Vrdoljak, 2006, Silverman ve Ruggles, 2007a; Hodder, 2010; Langfield, vd., 2010; Blake, 2011; Logan, 2014; Ekern vd., 2015; Durbach ve Lixinski, 2017; Kraak, 2017). Bu yaklaşıma göre, kültürel miras ile sosyal kimliklerinin bir parçası olarak ilişki kuran aktörlerin ona erişimini ve ondan ekonomik, kültürel ve politik nedenlerle yararlanabilmesini kısıtlayan ya da engelleyen uygulamalar insan hakları ihlali olarak değerlendirilmelidir. Bu alandaki çalışmalarıyla tanınan William Logan'a (2007) göre kültürel mirasın tanımlanması, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması mevzuları ortak kültürel kimliklerin inşası, meşrulaştırılması ve temsilindeki aktif rolünden dolayı insan hakları ile doğrudan ilişkilidir. Logan (2014: 160) kültürel miras hakkının genel kabul gören bir tanımını şöyle verir: “insanların –yani bireylerin veya coğrafya (lokal topluluklar), ortak kültürel özellikler (dil ya da din gibi), siyasi birliktelikler (aynı ülkenin vatandaşı olmak gibi) ya da kişisel özellikler (yaş, toplumsal cinsiyet, cinsel tercihler gibi) bağlamında tanımlanabilecek toplulukların- kendi kültürel miraslarından yararlanabilme ve bu mirasın devamlılığını sağlayabilme hakları vardır.” Benzer bir şekilde Janet Blake de (2011) kültürel mirasın insan haklarıyla ilişkisini kimlik meselesi üzerinden açıklar. Ona göre, kültürel miras hakkının tanınması, esasen herkesin bireysel ya da kolektif olarak var olabilme hakkının tanınmasıdır. Bu bağlamda kültürel miras kültürel aidiyet hakkının (ki bu hakkı herkesin kültürel kimliğini özgürce seçebilme hakkı, toplumsal grupların kültürlerini geliştirebilme ve devam ettirebilmesi hakkı ve de bireylerin seçtikleri kültürel yaşamı özgürce sürdürebilmesi hakkı olarak detaylandırır)

¹ Kültürel mirasın ortak kimlik üretim süreçlerinde oynadığı etkin rolü –özellikle ulus-devlet inşa projesi çerçevesinde– tartışan bir çalışma için, bkz.: Aykan, 2012.

kapsamına girmesinden dolayı insan hakları çerçevesinde düşünülmelidir (Blake, 2011: 205).

Ancak kültürel miras ve insan hakları arasındaki ilişkinin uluslararası hukuk nezdinde tanınmaya başlaması oldukça yeni bir durumdur. Örneğin, 1950'lerden bu yana kültürel mirasın korunmasına yönelik bir çok uluslararası, ulusal ve yerel çabaya öncülük eden Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) sözleşmeleri ve tavsiye kararlarında kültürel mirasın insan haklarıyla bağlantısı yakın zamana kadar göz ardı edildi.² Uluslararası insan hakları sözleşmelerinin kültürel miras hakkı konusundaki tutumu da bu argümanı destekler niteliktedir. Ne 1948 *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi* ne de 1952 *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi* kültürel miras hakkına değinmez. Aşağıda açıklanacağı üzere, kültürel hak ve özgürlükleri uluslararası düzeyde güvence altına alma amacı güden *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi* (1966) bile yakın zamana kadar kültürel miras hakkını tanımadı.

Silverman ve Ruggles'a göre (2007: 5) uluslararası sözleşmeler nezdindeki bu suskunluk kültürel mirasın insan haklarının önemli bir unsuru olarak kabul edilmesi gerektiği gerçeğini değiştirmez:

Dünya çapında, kültürel mirasın insan hakları konusundaki kapsamlı literatürde yeterince yer almaması, bu meselenin önemsiz ya da sosyal etkisinin zayıf olduğu anlamına gelmez. Din, siyasi ifade ve hareket özgürlüğü, şiddet, işkence ve açlığa maruz kalmama gibi haklar çok önemli insan haklarıdır ve kesinlikle korunmayı, ihtiyatlı davranılmayı ve sürekli bir analitik incelemeye tabii tutulmayı hak ederler. Fakat kültürel miras da insan haklarının vazgeçilmez bir unsuru olarak bu hakların arasında yer almalıdır; çünkü zaten kültürel miras kavramının kendisi bireylerin ve grupların kimliklerine saygı duyulmasını ve onların korunmasını gerektirir. Kültürel miras bir kişinin ya da topluluğun esas değerinin tanınması konusunda diretir.

Bu satırların yazılmasından beri geçen on yılda, kültürel miras hakkı hem insan haklarının hem de kültürel mirasın korunmasına yönelik uluslararası sözleşmelerin kapsamına gittikçe artan bir şekilde girmeye başladı.³ Günümüzde, UNESCO ve Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) gibi kültürel mirasın uluslararası düzeyde korunmasına yönelik çalışan bir çok kurum, bu koruma süreçlerinde ortaya çıkan adaletsizlik ve eşitsizlikleri insan

² 2003 yılında kabul edilen *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* kültürel mirasın insan hakları ile ilişkisine vurgu yapan ilk UNESCO sözleşmesidir.

³ Örneğin, UNESCO *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* (2003); UNESCO *Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi* (2005); Avrupa Konseyi *Toplum için Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesi*; ve *Yerel Halkların Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Beyanname* (2007).

hakları temelli bir yaklaşım ile önlemeye yönelik çalışmalarda bulunuyor. Bu yaklaşımların benimsenmesinde uluslararası kurumların ön ayak olduğu kültürel mirası koruma programlarının, devlet ve uzman odaklı işlemesi dolayısıyla insan hakları ihlallerine yol açtığı konusundaki eleştiriler etkili oldu. Hodder'ın belirttiği gibi (2010: 863), bu yukarıdan aşağıya işleyen süreçler, kültürel mirası “törenselleşen obje, ortak kökenlerinin ya da kimliklerinin bir simgesi, bir iktidar nesnesi, ya da bir gelir kaynağı” olarak, çok farklı biçimlerde anlamlandıran ve yaşayan grupların taleplerine cevap veremedi.

Kültürel mirasın kimlik politikaları ile ilişkisi dolayısıyla insan hakkı olarak düşünülmesi gerektiği akademik ve profesyonel çevrelerce sıklıkla vurgulanır olsa da, bu hakkın nasıl tanımlanması gerektiği ve kim(ler)e tanınması gerektiği konusunda bir fikir birliği oluşmuş değil. Bu yazı, kültürel miras hakkı konusundaki güncel akademik tartışmaları ve uluslararası sözleşmeler nezdindeki gelişmeleri, iki farklı yaklaşım üzerinden ele almayı amaçlıyor. Ekern vd.'nin de belirttiği gibi, bir hakkın var olabilmesi için önce talep edilmesi gerekir (Logan, 2014: 160). Kültürel mirasın insan hakları çerçevesinde düşünülmesinde özellikle yerel halkların ve de azınlık gruplarının, bu konudaki talepleri etkili oldu. Logan'a göre (2014: 158) kültürel miras hakkı, miras kavramının kendisi mülkiyetin verasetinden ortaya çıktığından, mülkiyet hakkı ile temelden ilişkilidir. Kültürel miras hakkının mülkiyet temelli ve topluluk odaklı bir şekilde tanımlanmasına yönelik bu yaklaşımlar bir sonraki bölümde değerlendirilecektir. Kültürel mirasın kimliklerinin bir parçası olarak yaşayan ve yaşatan toplulukların onun “asıl sahipleri” olduğu ve dolayısıyla korunması, yönetimi ve kullanımı konusunda söz sahibi olması gerektiği fikrinden hareket eden bu yaklaşım, insan hakları ve kültürel mirasın korunmasına yönelik uluslararası sözleşmelerde de sıklıkla karşımıza çıkmaya başladı. Ancak, Ian Hodder (2010) tarafından ortaya atılan ve kültürel miras hakkının daha bağlamsal ve kapsayıcı bir şekilde düşünülmesini savunan “katılımcı” yaklaşıma göre, bu hak sadece yerel halkların, kültürel toplulukların ya da azınlık gruplarının hakkı olarak düşünülmemelidir. Kültürel mirasın mülkiyet ve köken üzerinden değil, sosyal adalet ve esenlik üzerinden tanımlanmaya yönelik bu yaklaşım makalenin üçüncü bölümünde detaylandırılacaktır. Sonuç bölümünde ise, bu insan hakları temelli yaklaşımların kültürel mirasın yukarıdan aşağıya yönetim süreçlerinde ortaya çıkan eşitsizlikleri giderme konusundaki mevcut ve olası etkilerine dair genel bir değerlendirme sunulacaktır.

1. KÜLTÜREL MİRAS HAKKINA YEREL MÜLKİYET ODAKLI YAKLAŞIM

Laurajane Smith (2006: 11), “Resmi Miras Söylemi” kavramını kültürel miras alanındaki profesyonel tartışmaları ve pratikleri şekillendiren ve bu

konudaki düşünme, yazma ve konuşma biçimimizi oluşturan hegemonik Batı söylemi olarak tanımlar. Smith'e göre Batı elitinin kültürel değerlerinden beslenen ve bu değerleri evrensel bilimsel ve estetik değerler olarak sunan bu hakim söylem, "büyük", "anıtsal" ve "ulusal" olanı kültürel miras, yani korunması gereken, olarak kavramsallaştırırken, bu tanımın dışında kalan kültürel unsurları değiştirme, unutmaya ya da yok etmeye yönelir. Bu hegemonik söylem, uluslararası ve ulusal düzeyde birçok kültürel miras koruma politikasına ve programına öncülük etmiş olan ICOMOS ve UNESCO sözleşmelerinde de kendini gösterir (Smith, 2006: 87). Smith (2006: 28), özellikle 1950'lerden sonra güçlenen ve yaygınlaşan, yerel haklar, ve azınlıklar, göçmenler gibi grupların kültürel miraslarının yönetiminde söz sahibi olma taleplerini, bu egemen söyleme önemli bir karşı çıkış olarak değerlendirir. Ona göre bu talepler aslında bu grupların tanınma, kendilerini tanımlama ve geçmişlerini kontrol etme talepleri olarak, kültürel kimlik politikaları çerçevesinde değerlendirilmelidir (Smith, 2006: 35).

Kültürel mirasın yönetim süreçlerine yerel toplulukların katılımını arttırmak, kültürel mirasın korunmasına yönelik politika ve uygulamalarda sıklıkla karşımıza çıkan bir söylem olmaya başladı. Ancak, Smith'e göre her yerel katılımı güçlendirmeye yönelik politika ya da pratik Resmi Miras Söylemini dönüştürücü bir rol oynamaz. Aksine, birçoğu yereli ön plana almadan, halihazırda yukardan aşağı işleyen süreçlerde bir de yerele söz hakkı vermekten öteye gidemeyerek, bu hakim söylemi yeniden üretir:

...bu politikalar genellikle Resmi Miras Söylemine aşağıdan yukarıya, güçlü karşı duruşlar değildir; aslında asimilasyon amaçlıdır ve yine yukardan aşağı işlerler. İlk bakışta, bu politikalar ve tartışmalar dışlanmış grupların mevcut uygulamalara nasıl dahil edilebileceği üzerinedir ... Buraya kadar övgüye değer, ancak bu durum yerleşmiş önyargılara meydan okumaktan ziyade dışlanan ve asimile edilenlerin kültürel miras uzmanları tarafından basitçe halihazırdaki plana eklendiği bir kavramsal çerçeve yaratıyor ... Toplulukların anlayışları ve değerleri ile uzmanlarınkiler arasında aktif bir müzakere içermeden uygulanan bir topluluk damışması, çok kolayca jest politikası haline gelebilir. (Smith, 2006: 37-38)

Smith'in bu satırları yazmasından bu yana, kültürel miras hakkı kavramından hareketle, kültürel mirasın korunması süreçlerinde yerel katılıma yer vermeyen politikaları ve uygulamaları sadece bir yönetim problemi değil, bir insan hakkı ihlali olarak değerlendiren yeni yaklaşımlar ortaya çıkmaya başladı. Kültürel miras yönetiminin aşağıdan yukarıya doğru biçimlenmesini savunan yerel halklar, azınlık grupları ve sivil toplum kuruluşları son yıllarda taleplerini gittikçe artan bir biçimde insan hakları bağlamında dile getiriliyor. Bu talepler

zaman zaman UNESCO ve ICOMOS gibi uluslararası kurumların gündemine de taşınıyor. Dünya Mirası Listesinde yer alan Kakadu Doğal Parkında Avusturalya hükümetinin onayıyla yapılan uranyum çıkartma faaliyetleri konusunda Mirrar yerel halkı ve Avustralya hükümeti arasında yaşanan anlaşmazlık bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir (Francioni, 2016: 68-69). Olay, Mirrar halkının bu faaliyetlere kutsal alanlarına zarar verdiği gerekçesiyle karşı çıkması ile baş gösterdi. Mirrar halkından bir delegenin UNESCO Dünya Mirası Komitesi toplantısına katılmak için 1998 yılında Paris'e gelerek bu faaliyetlerin durdurulmasını talep etmesiyle de UNESCO gündemine taşındı. Komite bu talebi değerlendirmeye alarak detaylı araştırılması için hem Avusturalya hükümetinin önerdiği hem de bağımsız uzmanlardan oluşan bir bilirkişi heyetinin kurulmasına karar verdi. Heyetin Kakadu parkındaki incelemeleri sonucunda maden çıkartma çalışmalarının parkın üstün kültürel ve doğal değerine büyük zarar vereceğini açıklaması üzerine Avusturya hükümeti bu faaliyetleri durdurdu ve 2003 yılında tamamen sonlandırılmasına karar verip, bölgeyi rehabilite etme çalışmalarına başladı. Francioni'ye göre (2016: 69) Kakadu örneği, yerel odaklı ve insan hakları temelli bir yaklaşımın uluslararası düzeyde karar alma mekanizmalarını değiştirebildiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Son yıllarda bu yaklaşım uluslararası hukuk nezdinde de etkisini gösteriyor; hem insan haklarını hem de kültürel mirası korumaya yönelik uluslararası sözleşmelerde kültürel toplulukların, yerel halkların ve azınlık gruplarının kültürel miras haklarını tanımaya ve koruma altına almaya yönelik hükümler yer almaya başladı. Kültürel miras hakkını yerel mülkiyet odaklı tanımlayan bu yaklaşımlar, esasen ulus-devletlerin ve uzmanların kültürel mirasın korunması ve yönetimi süreçlerindeki hakim rolünü azaltmaya ve bu süreçleri aşağıdan yukarıya düşünmeye ve oluşturmaya yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilir.

Kültürel miras hakkını açıkça tanıyan ilk uluslararası insan hakları belgesi 2007 yılında yürürlüğe giren *Yerel Halkların Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Beyannamesi* oldu.⁴ Beyanname, 31. maddesinde yerel halkların “kendi kültürel miraslarını sürdürme, yönetme, koruma ve geliştirme” haklarını korurken, 11. maddesinde ise somut olmayan kültürel mirasa vurgu yaparak, kültürel geleneklerini uygulama ve güçlendirme hakkını tanıır. *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi* de 2009 yılında 43. oturumunda kabul ettiği 21 No'lu Genel Yorum'da yerel halkların ve azınlık gruplarının kültürel miras hakkını tanıyarak, 15. maddesinde halihazırda güvence altına aldığı kültürel

⁴ *United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples* (2008), http://www.un.org/esa/socdev/unpfi/documents/DRIPS_en.pdf (07.08.2017)

hayata katılma hakkının kapsamına dahil etti.⁵ Örneğin, Genel Yorum'un 37. maddesi, “yerel halkların kendi kültürel miraslarını, geleneklerini ve kültürel anlatımlarını sürdürme, kontrol etme, koruma ve geliştirme haklarına saygı gösterilmesini güvence altına alma konusunda ortak hareket etme” haklarını tanıır. Madde 49 ise ulus-devletlerin, azınlık gruplarının kendi kültürel miraslarına özgürce erişimini sağlamakla yükümlü olduğunu belirtir.

Benzer bir değişim kültürel mirasın korunmasına dair UNESCO sözleşmelerinde de görülmekte. 2006 yılında yürürlüğe giren *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* (SOKÜM Sözleşmesi) önsözünde *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi* ve *Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesine* atıfta bulunur.⁶ İkinci maddesinde ise sadece insan haklarıyla bağdaşan kültürel öğelerin somut olmayan kültürel miras olarak kabul edilebileceğini belirtir. SOKÜM Sözleşmesi, kültürel mirası yerelden doğru ve kimlik eksenli tanımlaması dolayısıyla da dikkat çeker. Sözleşmenin ikinci maddesine göre:

Somut olmayan kültürel miras toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekanlar- anlamına gelir. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu somut olmayan kültürel miras, toplulukların ve grupların çevreleriyle, doğayla ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak, sürekli biçimde yeniden yaratılır ve bu onlara kimlik ve devamlılık duygusu verir...

Sözleşme ayrıca taraf devletlere toplulukları karar alma mekanizmalarına dahil etme konusunda önemli yükümlülükler getirir. On beşinci maddesine göre taraf devletler somut olmayan kültürel mirası yaratan ve sürdüren toplulukların, grupların ve bireylerin bu mirasın korunması süreçlerine mümkün olan en geniş biçimde katılımlarını sağlamalıdır. Üstelik SOKÜM listelerine dahil edilme kriterlerine göre, aday gösterilen unsurun sözleşmenin ikinci maddesindeki tanıma uygunluk göstermesi, adaylık dosyalarının toplulukların en geniş katılımıyla hazırlanması ve onların özgür, peşin ve bilgilendirilmiş olurunun adaylık dosyalarıyla birlikte sunulması gerekir.⁷

⁵ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (2009), “General Comment no.21, Right of Everyone to take part in Cultural Life”, <http://www.refworld.org/docid/4ed35bae2.html> (07.08.2017)

⁶ *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* (2003), <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-TR-PDF.pdf> (07.08.2017)

⁷ SOKÜM Sözleşmesi'nin *İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi* ve *Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi* isimli iki farklı listesi bulunur. Temsili Liste evrensel kültürel çeşitliliği yansıtan kültürel unsurları içerir. Acil Koruma Gerektiren Miras Listesi ise derhal koruma altına alınmadığı takdirde yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan

Karar alma mekanizmalarına toplulukların katılımını arttırmak konusunda *Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme*de de önemli değişimler görülmekte.⁸ 1972'den beri yürürlükte olan Dünya Mirası Sözleşmesi UNESCO'nun en popüler ve ses getiren programlarından biri olarak kabul ediliyor (Smith, 2006; Silverman, 2011).⁹ Kültürel mirası korumaya yönelik bir çok uluslararası, ulusal ya da yerel çabaya öncülük ettiği gibi, dünya mirası kavramının uluslararası düzeyde tanınmasında ve bu mirasın gelecek kuşaklara aktarılması gereken bir değer olduğu görüşünün dünya çapında yaygınlaşmasında da etkili oldu. Ancak özellikle kültürel mirasın korunması süreçlerine yerel katılımı göz ardı etmesi konusunda önemli eleştirilere maruz kaldı ve başarısız bulundu (Ruggles ve Silverman 2009; Logan 2014).

Yakın zamana kadar, sözleşmenin hiçbir maddesinde toplulukların koruma süreçlerine dahil edilmesine dair bir hüküm yer almadı. Benzer bir şekilde uygulama aşamaları da yerel katılıma açık değildi.¹⁰ Dünya Mirasının devlet ve uzman odaklı korunması kültürel topluluklar, yerel halklar ve azınlıklar gibi bu mirasla iç içe yaşayan birçok grubun mülkiyet, barınma, dini özgürlük ve kültürel yaşama katılma hakkı gibi temel yaşam haklarının ihlal edilmesine neden oldu. Logan (2014: 163-164) Dünya Mirası Sözleşmesinin ulus-devlet içindeki dominant etnik gruplar tarafından kendi kültürlerini yerel topluluklara ve azınlık gruplarına dayatarak onların kültürlerini ve kimliklerini yok etmek amaçlı kullanılmasını, Çin, Norveç, Myanmar ve Avusturalya'dan örneklerle tartışır. Dünya Mirası alanlarının insansızlaştırılarak korunması, turizme açılması ya da mutenalaştırılmasına yönelik politikalar sonucu yerel grupların kültürel miras alanlarından zorunlu tahliye edilmesi de bu hak ihlallerine verilebilecek sık yaşanan bir örnek. Bu durumu Sahra altı Afrika (Chirikure vd., 2010), Kamboçya (Miura, 2005), Hindistan (Jalais, 2007), Panama (Suman, 2008) gibi dünyanın çeşitli yerlerinden örneklerle ele alan geniş bir literatür

kültürel unsurlardan oluşur. Listeye dahil edilme kriterleri için, bkz.: UNESCO, Implementing the Convention for the Safeguarding of ICH, <https://ich.unesco.org/doc/src/01853-EN.pdf> (07.08.2017).

⁸ UNESCO (1972), Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14269/dunya-kulturel-ve-dogal-mirasin-korunmasi-sozlesmesi.html> (07.08.2017).

⁹ Ekim 2017 itibarıyla Dünya Miras listelerinde 167 ülkeden toplam 1073 unsur bulunuyor. Ayrıca, Dünya Mirası Sözleşmesi 193 taraf devleti ile *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*'den sonra en fazla ülke tarafından imzalanmış sözleşme olma özelliğini taşıyor (Engelhardt, 2002).

¹⁰ Dünya Mirası sözleşmesinde, hangi unsurların UNESCO listelerine aday gösterileceği ve listelenen unsurların koruma planlarının nasıl uygulanacağı gibi önemli kararlarda son söz her zaman taraf ülkelere aittir (Logan, 2014: 118). Adaylık dosyalarını UNESCO'nun danışma organları olan ICOMOS, Uluslararası Doğayı Koruma Birliği (IUCN) ve Uluslararası Kültürel Varlıkların Restorasyonu ve Korunması Çalışmaları Merkezi (ICCROM), Dünya Mirası kriterlerine uygunluk açısından inceler ve listeye alınıp alınmamasına dair 21 taraf devletin delegelerinden oluşan Dünya Mirası Hükümetlerarası Komitesinin onayına sunar. Hangi kültürel unsurun Dünya Mirası ilan edileceğine de yine bu komite karar verir.

oluşmuş durumda. Aslında çok uzağa gitmeye de gerek yok. 1985 yılında Dünya Mirası Listesine dahil edilen İstanbul tarihi yarımadasının sınırları içinde yer alan Sulukule mahallesinin kentsel dönüşüm alanı ilan edilerek, Kadir Topbaş'ın deyişiyle “klasik Osmanlı sivil Türk mimarisiyle yeniden inşa edilmesi”¹¹ sonucu Sulukulelilerin yaşam alanlarından tahliye edilmesi, yakın tarihte yaşadığımız hazin bir örnek.

Sözleşme nezdindeki bu hak ihlallerini önlemeye yönelik çalışmalar 2007 yılında ICOMOS Norveç tarafından başlatılan “Bizim Ortak İtibarımız: Hak Temelli Dünya Mirası Yönetimine Doğru” programı çerçevesinde ortaya çıktı. 2011 yılında UNESCO Dünya Mirası Merkezi ve sözleşmenin diğer danışma organları ICCROM ve IUCN'in dahil olması ile uluslararası düzeyde uygulanmaya başlanan program, Dünya Mirası süreçlerine hak temelli bir yaklaşım getirmeyi ve bu bağlamda toplulukların katılımını arttırmayı amaçlar:

Dünya Mirası Sözleşmesinin uygulanması bağlamında, adaylık ve koruma konularındaki ortak çalışmalarımız, Dünya Mirası süreçlerinin bu mirasla ilişkilendirilen yerel halkların, kültürel grupların, yerel toplulukların ve bireylerin haklarıyla kesiştiği durumlarda yapıcı çözümler bulmanın önemini ortaya koyuyor. Haklar konusu ele alınmadığında birçok sorun ve tartışma oluşabiliyor. Dünya Mirası Sözleşmesinin bu konuda ciddi eleştirilere uğrayan bazı uygulamaları olumlu bir yanıt gerektiriyor. (ICOMOS Norway, 2014: 1)

Danışma organlarının ve Dünya Mirası Merkezinin bu çabaları, sözleşmenin yönetim ve uygulanış süreçlerinde de etkisini gösteriyor. Örneğin, 2015 yılında Paris'te düzenlenen 20. Dünya Mirası Taraf Devletleri Genel Kurulunda kabul edilen *Sürdürülebilir Kalkınma Perspektifini Dünya Mirası Sözleşmesine Entegre Etme Politikası* kapsamında, taraf devletlere adaylıktan yönetime dünya mirasının tüm süreçlerinde insan hakları temelli bir yaklaşım benimsenmesi zorunluluğu getirildi (UNESCO, 2015a: 7). Bununla birlikte, yerel hakların ve lokal toplulukların kendi bölgelerinde bulunan Dünya Mirasının karar alma, denetleme ve değerlendirme aşamalarına katılma haklarına taraf devletlerin saygı göstermesi gerektiği de karara bağlandı (UNESCO, 2015a: 7). Yine aynı yıl, hükümetlerarası komite toplantısında sözleşmenin uygulama rehberinde yapılan değişikliklerle adaylık dosyalarının, yerel halkların bilgisi dahilinde ve onların özgür, peşin ve bilgilendirilmiş oluru

¹¹ “Sulukule Osmanlı Mimarisi ile Yeniden Doğuyor”, 14.07.2006, Arkitera Haber Portalı http://v3.arkitera.com/haber_10263_sulukule-osmanli-mimarisiyle-yeniden-doguyor.html (09.08.2017)

alınarak hazırlanması istenildi.¹² Bu değişimler sözleşmenin karar mekanizmalarını da etkilemeye başladı. Örneğin, Bonn'da düzenlenen 39. Dünya Mirası Komitesi Toplantısında Tayland'ın aday gösterdiği Kaeng Krachan Doğal Parkı, adaylık dosyası ve yönetim planlarında bu bölgede yaşayan Karen azınlık gruplarının yaşama ve kültürlerini sürdürebilme haklarını göz ardı etmesi sebebiyle komite tarafından listeye dahil edilmedi (Larsen ve Buckley, 2018).

Kültürel mirası bir hak olarak, yerelden doğru tanımlamaya ve yönetmeye yönelik bu yaklaşımlar kuşkusuz kültürel mirasın yönetim süreçlerinin yukardan aşağı yapısını değiştirmeye ve daha eşitlikçi ve demokratik bir yapıya kavuşturulmasına yönelik olması açısından önemlidir. Ancak bu yaklaşımların uygulamada yeni anlaşmazlıklara ve hak ihlallerine yol açacağına dikkat çeken bazı araştırmacılara göre kültürel miras kavramı daha kapsayıcı bir biçimde tanımlanmalıdır (Hodder, 2010; Meskell, 2010; Baird, 2014).

2. KÜLTÜREL MİRAS HAKKINA KATILIM ODAKLI YAKLAŞIM

Ian Hodder, “Kültürel Miras Hakkı: Mülkiyet ve Kökenden Adalet ve Esenliğe” isimli makalesinde bu konuyu ayrıntılı olarak ele alır. Kültürel miras hakkının köken ve mülkiyet üzerinden düşünülmemesi gerektiğini savunan Hodder, bu hakkı topluluk odaklı düşünmeye yönelik bir önceki bölümde ele alınan yaklaşımları, herkesin sadece “kendi” kültürel mirasına hakkı olduğunu vurgulamaları bakımından oldukça problemlidir. Ona göre, bu yaklaşımlar, her şeyden önce hem “topluluk” olarak kavramsallaştırılan grupların hem de kültürlerin “karışık, esnek, inşa halinde ve sürekli bir değişim ve dönüşüm içinde” olduğunu görmezden gelir (Hodder, 2010: 869). Üstelik, bu yaklaşımlar kültürel miras ile eğitim, ekonomik kazanç, koruma, ziyaret etme gibi çok çeşitli amaçlarla kurulan ilişkileri göz ardı eder (Hodder, 2010: 870). Kültürel mirası mülkiyet ve köken açısından değerlendirmek, geçmişin birileri tarafından sahiplenebileceği fikrini barındırdığından dışlayıcıdır da: kültürel mirasın bir orijinal hali, bir kökeni olduğu fikri her zaman kimlerin bu kökenden geldiği ve kimlerin gelmediği tartışmasını beraberinde getirir ve bir grup içi/grup dışı tanımlaması yapmaya yönelir (Hodder, 2010: 870).

Hodder (2010: 871), kültürel miras hakkını dışlayıcı bir mülkiyet ve köken varsayımı üzerinden değil, sosyal adalet merkezli ve katılım odaklı bir bakış açısı üzerinden düşünmek gerektiğini savunur. Bu bağlamda, kültürel miras hakkını da şu şekilde tanımlar: “Herkesin, esenliğine katkıda bulunan kültürel mirasa katılma ve ondan yararlanma hakkı vardır ve herkes bu hak bağlamında

¹² UNESCO (2015b), Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, <http://whc.unesco.org/en/guidelines/> (09.082017).

başkalarına karşı sorumludur” (Hodder, 2010: 876). Öncelikle bu tanım, Logan’ın makalenin başında alıntı yapılan “bireylerin ya da ... toplulukların kendi kültürel miraslarından yararlanabilme ve bu mirasın devamlılığını sağlayabilme hakkı” tanımından oldukça farklıdır. Hodder’a göre (2010: 876) kültürel miras hakkı herkesin “kendi” kültürel mirasına sahip olabilmesi hakkı olarak düşünülmemeli, aksine herkesin kültürel mirasa katılım (yani erişim, öğrenme, deneyimleme, faydalanma ve takdir edebilme) hakkı olduğu fikrinden yola çıkmalıdır. Başka bir deyişle, bu yaklaşıma göre kültürel miras sadece belirli grupların ortak kimliği ve kültürel geçmişi açısından düşünülmemelidir. Her bireyin esenliğini ve refahını sağlamak için kültürel mirastan yararlanma ve devamını sağlayabilme hakkı vardır. Hodder (2010: 872) bu argümanı şu şekilde özetler:

Bir kişi, birlikte bulunma, (ben ya da benim halkım oradaydı ya da orada), üretim (ben ya da benim halkım onu yaptı), mülkiyet (o bana ya da benim halkıma ait), dini inanç (ben ya da benim halkım ona inanıyor), estetik (ben ya da benim halkım onun güzel olduğunu düşünmüyor) gibi çok çeşitli sebeplerle geçmiş eserler ve anıtlara bağlılık hissedebilir. Kültürel mirasla duygusal, tarihi, ekonomik ya da dini ilişkiler kurulabilir. Tüm bu farklı ilişkiler aynı kültürel mirasa değişik şekillerde katılma taleplerini beraberinde getirir.

Kültürel mirasla kurulan bu farklı ilişkileri ve katılım biçimlerini ön plana alan bir yaklaşım, aynı zamanda haklar ve sorumluluklar arasındaki sıkı bağı da vurgular. Hodder, Bryan Turner’ın insan hakları söyleminin genel bir değerlendirmesini yaptığı “Kırılganlık ve İnsan Hakları” (2006) adlı çalışmasından yola çıkarak insan haklarının birbirimize karşı sorumluluklarımızı da kapsayacak bir şekilde düşünülmesi gerektiğini savunur. Bu bağlamda, kültürel mirasın insan hakları temelli yönetimi “başkalarının kültürel miras üzerindeki meşru taleplerini” de göz önünde bulundurmalıdır (Hodder, 2010: 876).

Peki, yerel mülkiyet yerine katılım odaklı bir yaklaşım, yerel halkların ya da azınlık gruplarının kültürel miras haklarının önemsenmemesi ya da göz ardı edilmesine neden olmaz mı? Kültürel mirasın yönetiminin çeşitli yerel aktörler, kültürel mirasın korunması konusunda çalışan yerel, ulusal ya da uluslararası kurum ve kuruluşlar, bağımsız uzmanlar, akademisyenler, aktivistler ve ziyaretçiler gibi birçok paydaşın ortak katılımıyla gerçekleşmesi gerektiğini savunan bir yaklaşım, aynı kültürel miras üzerindeki farklı hak talepleri konusunda nasıl bir uzlaşma yolu önerir?

Sosyal adalet temelli katılımcı yaklaşımda yerel grupların da herkes gibi kültürel mirasa katılma ve ondan yararlanma hakkı vardır (Hodder, 2010: 872).

Ama kimin hakkının ya da hangi hakkın öncelikli olacağı sorusunun her duruma uyan, tek tip bir cevabı yoktur. Hodder, aynı kültürel mirasa yönelik farklı hak talepleri arasında etkileşim ve uzlaşmanın sağlanmasında diyalog ve işbirliğinin önemine dikkat çeker. Ona göre kültürel miras hakkı her zaman bağlamında tanımlanmalıdır:

Kültürel miras üzerine elbette farklı bakış açıların farklı talepleri olacaktır ... Böyle durumlarda, bugün yaygın bir şekilde kabul gördüğü üzere, farklı konumlanmaların anlaşılması ve bir sonuca varılabilmesi için diyalog ve işbirliğine ihtiyaç vardır ... Kültürel miras hakkı, mutlak, 'Allah vergisi' bir hak olarak değil, belirli pratik bağlamlara bağımlı ve bağılı bir hak olarak görülmelidir. Bu nedenle, örneğin, birçok Amerikalı yerel grup için, kimlik ve refah kültürel mirasla iç içe geçmiştir. Böyle bir durumda, geçmiş temel insan hakları düzeyinde önem taşır. Aynı şey ABD'deki bazı göçmen grupları için de söylenebilir, ancak New York'ta yaşayan bir İngiliz için Yerli ve Afrikalı Amerikalıların geçmişlerine dahil olmak çok da önemli olmayabilir; gerçi öğrenme ve araştırmanın da değeri olabilir. Kültürel miras hakkı, tarihi koşullara özgüdür. (Hodder, 2010: 873)

Aslında Hodder'ın öne sürdüğü bu yaklaşımı 2005 yılında Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen, Avrupa'nın Kültürel Mirasını Korumaya yönelik *Toplum için Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesinde* görmek mümkündür.¹³ Kısaca Faro Sözleşmesi olarak bilinen bu sözleşmeye göre, herkesin, başkalarının hakları ve özgürlüklerine saygı gösterdiği sürece, istediği kültürel miras ile ilişki kurma, ondan yararlanma ve onu gelecek kuşaklara aktarma hakkı vardır. Sözleşme kültürel miras hakkını tanımlarken, *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi* ve *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi* ile tanınan "kültürel hayata özgürce katılma hakkına" atıfta bulunur. Sözleşme'ye göre kültürel mirasa farklı nedenlerle değer veren, onu yaşatmaya ve gelecek kuşaklara aktarmaya çalışan herkes onun tanımlanması ve yönetimi süreçlerine dahil edilmelidir.

Faro Sözleşmesi'nin kültürel mirası katılım odaklı ve insan haklarıyla ilişkili olarak tanımlaması ilgili literatürde de olumlu karşılandı (Vrdoljak, 2013; Fairclough vd., 2014; Schofield, 2015). Örneğin, Fairclough vd. (2014: 10), Faro Sözleşmesinin onu önceleyen birçok uluslararası sözleşmenin aksine insan-merkezli bir bakış açısı benimseyerek, kültürel mirasın "nasıl" korunması gerektiğiyle değil, "neden" korunması gerektiği ile ilgilendiğini belirtir. Onlara göre, kültürel mirası tüm Avrupa vatandaşlarının hem hakkı, hem de sorumluluğu olarak tanıyan bu sözleşme, kültürel mirasın yönetiminde

¹³ Council of Europe (2005), *Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*, <http://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-convention> (08.08.2017)

birbirinden farklı, ve çoğu zaman birbiriyle çatışan, yaklaşımları bir araya getirmeye çalışması açısından da önemlidir (Fairclough vd., 2014: 10). Ancak Faro Sözleşmesi henüz ulus-devletler nezdinde beklediği ilgiyi göremedi. 2005 yılında kabul edilmesine rağmen yürürlüğe girebilmesi için gereken çoğunluğu ancak 2011 yılında sağlayabilen sözleşme, Ekim 2017 itibariyle kırk yedi Avrupa Birliği Konseyi üyesi ülkeden sadece on yedisi tarafından onaylanmış ve beşi tarafından imzalanmış durumdadır.

3. SONUÇ

Uluslararası sözleşmeler nezdindeki bu yeni insan hakları temelli yaklaşımların kültürel miras konusundaki eşitsizlikleri ve anlaşmazlıkları giderme konusunda uygulamada ne ölçüde başarılı olacağı önemli bir tartışma ve araştırma konusudur. Kültürel miras alanındaki uluslararası sözleşmelerin aslında taraf devletler üzerinde yaptırım gücü bulunmuyor. Logan (2014: 158) bu durumu UNESCO üzerinden şöyle özetler: “UNESCO’nun hükümetlerarası bir kurum olduğunu, ve bu yüzden bir çok kurum çalışanının, akademisyenin ya da sahada çalışan uzmanın istediği gibi hareket edemediğini, unutmamamız gerekir... Dünya Mirası Merkezi zorlayabildiği yerde zorluyor, fakat taraf devletlerin iç işlerine karışmakla suçlanmadan onları ikna etmeye çalışmak oldukça ince bir iş.” Ancak her ne kadar UNESCO’nun direkt olarak yaptırım gücü olmasa da, evrensel düzeyde düşünce ve anlayış biçimlerini etkileyen ve fikirleri harekete geçiren bir kurum olarak, hükümetleri ikna edebilecek ve onlara baskı yapabilecek bir güce sahiptir (Ashworth ve Bart, 2006: 155). Daha önce ele alınan Kakadu Doğal Parkı konusundaki UNESCO tutumu ve kararları bu duruma iyi bir örnek oluşturur.

Bu bağlamda, her şeyden önce UNESCO ve onun danışma organı olarak görev yapan uluslararası kurumların insan hakları temelli yaklaşımlar benimsemesi, kültürel mirasa katılımı ve ondan yararlanmayı engelleyen uygulamaların insan hakları ihlali olarak değerlendirilmesine yönelik ortak bir algının oluşmaya başlamasında etkili olacaktır. Aynı şekilde, kültürel mirasın korunmasının teknik olduğu kadar politik ve ahlaki de bir mesele olduğu düşüncesinin uluslararası toplumda kabul görmesi ve yerleşmesi açısından önemlidir. Nihayetinde kültürel mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması gereken bir geçmiş olduğunun günümüzde genel geçer ortak bir kanı haline gelmesinde bu kurumların büyük etkisi oldu.

Kültürel miras hakkının uluslararası sözleşmeler nezdinde tanınması, bu zamana kadar yönetim süreçlerinden dışlanmış birçok aktörün bu süreçlerin oluşturduğu eşitsizlikler ve adaletsizliklere insan hakları ihlali olarak karşı çıkabilmesinin de yasal zeminini hazırlıyor. Kültürel Mirasın insan hakları sözleşmelerinin kapsamına alınmaya başlamasının ise bu yukardan aşağıya

işleyen politikaları ve uygulamaları değiştirmek açısından ayrı bir önemi var. Blake'e göre, insan hakları hukuku devletlerin uluslararası hukukun düzenlenmesi ve uygulamasındaki etkin rolünü azaltmak için en etkili mevcut yöntemdir; çünkü insan hakları hukuku devletlerin gerçekten bağlayıcı yükümlülükleri kabul ettiği ve uluslararası düzenlemelerin vatandaşları ile ilişkisine müdahale etmesine izin verdiği tek uluslararası hukuk alanıdır (2011:231). Bu bağlamda, daha önce bahsedilen, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Komitesinin 21 No'lu Genel Yorum'da yerel halkların ve azınlık gruplarının kültürel miras hakkını tanıması önemli bir gelişme olarak görülebilir. Benzer bir süreç, daha yavaş da olsa, taraf devletler üzerinde bağlayıcılığı ve yaptırım gücü olan *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi* bağlamında da söz konusudur. Her ne kadar sözleşme kültürel haklara (ve de kültürel miras hakkına) direkt olarak vurgu yapmasa da, sözleşmenin yürütücü organı olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin geçmişteki hükümlerine bakıldığında kültürel mirasın bir hak olarak tanınmasına yönelik bir değişim görülmektedir (ECHR, 2011). Örneğin, kültürel mirasın devlet tarafından korunma amaçlı kamulaştırılmasının sözleşmenin ek protokol bölümünün 1. maddesinde kabul edilen "kişinin mal ve mülk dokunulmazlığına saygı gösterilmesini isteme hakkını" ihlal ettiği iddiasıyla açılan farklı davalarda, kültürel mirası insanlığın evrensel bir değeri olarak kabul eden Mahkeme, onun korunması ve umumi kullanıma açılmasının mülkiyet hakkından daha üstün olduğuna hükmetmiştir (ECHR, 2011: 31-33).

Kültürel mirasın sözleşme nezdinde bir insan hakkı olarak tanınmasına ve koruma altına alınmasına yönelik ilk girişim ise, Hasankeyf'i kısmen sular altında bırakacak olan Ilısu Barajı Projesi hakkında hala süren davadır. Hasankeyf'te kazı ve restorasyon çalışmaları yürütmüş olan Prof. Dr. Zeynep Ahunbay, Prof. Dr. Oluş Arık ve Metin Ahunbay, Atlas Dergisi eski yayın yönetmeni Özcan Yüksek ve avukat Murat Cano tarafından 2006 yılında Türkiye hükümeti aleyhine açılan dava, Ilısu Projesi'nin kültürel miras haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle durdurulmasını talep etmektedir.¹⁴ Davacılar göre, birçok araştırmaya tabi tutulması gereken ve üstün tarihi ve bilimsel değeri olan 6000 yıllık bir kültürel mirasın yok edilmesi, sadece kendilerinin değil, tüm insanlığın onu anlama, koruma ve gelecek kuşaklara aktarma haklarının ihlal edilmesine neden olacaktır.¹⁵ Hasankeyf'in yok olmasına karşı mücadele eden farklı kesimlerin Ilısu Projesi'nin iptali için Türkiye'nin taraf olduğu insan hakları sözleşmeleri nezdinde yürüttüğü çabaları başka bir yazımda detaylı olarak ele aldım (Aykan, 2018). Ancak şunu belirtmek gerekir ki, bu davadan

¹⁴ Dava dosyasına ve süreç içinde alınan kararlara ulaşmak için bkz.: [http://hudoc.echr.coe.int/eng# {"fulltext":\["ahunbay"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

¹⁵ECHR (2006), [http://hudoc.echr.coe.int/eng# {"itemid":\["002-11251"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (17.08.2017)

çıkacak karar, yakında inşası bitecek olan Ilısu Barajı'nın kısmen altında kalacak olan Hasankeyf'in ve yukarı Dicle Vadisi'nin büyük bölümünün, son umudu gibi görünmektedir. Bu durum oldukça üzücü ve kaygı verici olsa da, kültürel miras hakkının uluslararası sözleşmeler nezdinde korunma altına alınmasının önemini anlamak açısından iyi bir örnek oluşturuyor.

Hasankeyf'in ve yukarı Dicle Vadisi'nin yok olması, evlerinden tahliye edilmek zorunda bırakılan ve böylelikle gündelik yaşam alanlarını ve geçmişleriyle fiziksel bağlarını yitirmek durumunda kalan bölge halkının ekonomik, politik ve kültürel hakları bağlamında sık sık ulusal ve uluslararası gündeme taşındı (Shoup, 2006; Warner, 2012). Hatta, barajın yap-işlet-devret modeliyle yapımını üstlenen iki uluslararası konsoryumun dağılmasında bu tartışmalar önemli rol oynadı. Ancak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine açılan dava, Hasankeyf'in yok olmasının sadece bölgede yaşayan insanların değil, Hodder'ın öne sürdüğü yaklaşıma paralel olarak onu kültürel miras olarak yaşamak, araştırmak, anlamak ve ziyaret etmek isteyen herkesin insan haklarını ihlal edeceğini savunması nedeniyle dikkat çekicidir. Murat Cano bu argümanı şöyle açıklar:

*Sen, ben, o, şu ya da bu coğrafyada kendi irademiz dışında doğarız ...
Hasankeyf bana ait değil. Hasbelkader bu dönemde benim doğduğum
coğrafyada yer alıyor. Ne Kürt, ne Türk, ne Osmanlı, ne Bizans, ne de
Romadır, ama hepsidir. Peki, kim sahibi? Tüm insanlık. Kültürel
miras hakkı hepimizin hakkıdır.¹⁶*

Bu bağlamda, bir önceki bölümdeki tartışmaya dönecek olursak, Hodder'ın kültürel miras hakkını katılım üzerinden tanımlamaya yönelik yaklaşımı mülkiyet ya da köken üzerinden şekillenmeyen farklı hak taleplerini de kapsamı bakımından önemlidir. Üstelik, UNESCO ve danışma organları nezdindeki insan hakları temelli yaklaşımların sadece çok kısıtlı bir grubun katılımına olanak vermesi dolayısıyla uygulamada yeni eşitsizlikler ve mülkiyet anlaşmazlıkları doğurduğu da gözlemlenmektedir. Örneğin, Lixinski (2011) SOKÜM Sözleşmesinin kültürel mirasla ilişki kuran farklı paydaşların katılımını sağlamada yetersiz kaldığına işaret eder. Lixinski'ye göre bu katılımı rıza formu ya da yerel danışma kurulu gibi uygulamalar ile sağlamaya çalışan sözleşme, aslında belirli grupları ya da bireyleri bu kültürel mirasın "gerçek" taşıyıcıları ve "yetkili" temsilcileri olarak seçerek, sadece onlara söz hakkı verir (2011: 90).

Bu duruma bir örnek olarak Maria Fernanda Escallón (2018) San Basilio de Palenque kasabasının kültürel miras olarak korunması ve yönetimi süreçlerinde kasaba sakinleri arasında ortaya çıkan, ve birbiriyle çelişen, kolektif

¹⁶ Kişisel Görüşme, 06.09.2016, İstanbul.

ve bireysel hak taleplerini tartışır. Köyle aynı ismi taşıyan Afrika-Kolombiyalı yerel halkların yaşadığı bu “kültürel mekan”, Kolombiya’da 17. yüzyılda kaçak köleler tarafından sığınma amaçlı kurulan ve kendine has sosyal yapısı ve kültürel gelenekleri olan kapalı toplulukların günümüze kadar yaşatılan son örneği olarak, 2005 yılında UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine dahil edildi.¹⁷ Yerel aktörlerin bu kültürel mekanın yönetiminde söz sahibi olmak amacıyla Kolombiya hükümeti ve UNESCO nezdinde bulunduğu hak taleplerinde, onun kolektif kimliği, mülkiyeti ve kullanımına vurgu yapılır (Escallón, 2018). Ancak, uygulamada Palenque’in korunması ve yönetimi süreçlerine olan yerel katılım, onun UNESCO listesine girmesinde aktif rol oynamış birkaç kişi ile sınırlıdır. Escallón’a göre, her ne kadar bu yerel aktörler kişisel çabalarından dolayı Palenque’in yönetiminde söz sahibi olmayı bireysel hakları olarak görse de, bu uygulamalar yerel halk arasında eşitsizlik ve hiyerarşiye neden olmaktadır.

Meskell (2010: 849-850) benzer bir durumu Güney Afrika’da bulunan Makuleke Parkı örneği üzerinden değerlendirir. Ona göre, UNESCO’nun İnsan ve Biyosfer Programı çerçevesinde 2001 yılında rezerv alanı ilan edilen Kruger Doğal Parkının kuzey bölümünde yaşayan Makuleke yerel halklarının, bölgenin mülkiyet ve ticari haklarını elde ederek, yönetiminde söz sahibi olmaya başlaması birçok antropolog ve aktivist tarafından kültürel mirasın insan hakları temelli korunmasının başarılı örneklerinden biri olarak gösterilir. Ancak, Meskell, bu yaygın kanının aksine, Makuleke yerel halklarının bu bölgede yaşayan tek grup olmadığına dikkat çeker. Bu bağlamda, Makuleke yerel halklarına tanınan ayrıcalıklar bu alanı eşit derecede kimliklerinin parçası olarak kabul eden Shangaan ve Venda yerel halklarının kültürel mirasa erişim ve ondan yararlanma haklarının ihlal edilmesine neden olur. Meskell’e göre bu durum Makuleke yerel halkı arasında da yeni eşitsizliklere yol açmaktadır: gezi turları, restorasyon ve konaklama gibi turistik faaliyetlerden sağlanan ticari gelir sadece çok kısıtlı bir kesimin, Makuleke lokal elitlerinin, elinde toplanır.

Kültürel mirasın akademik ve profesyonel çevrelerce insan hakları çerçevesinde değerlendirilmeye başlaması kuşkusuz onun daha demokratik, katılımcı ve eşitlikçi bir şekilde yönetilmesi gerektiği yönünde bir görüşün gittikçe daha fazla kabul gördüğünü gösteriyor. Ancak yukarıda tartışılan örnekler, bu hakkın mülkiyet ve köken üzerinden tanımlanmasının doğurduğu *amaçlanmamış sonuçlara* dikkat çekmesi bakımından önemlidir. Kültürel kimliklerin ve mirasın tekil, değişmez ve mutlak olduğu varsayımına dayanan yerel mülkiyet odaklı yaklaşım, kültürel miras ve kimlik arasında kurulan oldukça çeşitli, karmaşık ve değişken ilişkileri ve bu ilişkilerden doğru şekillenen

¹⁷ Daha fazla bilgi için, bkz.: <https://ich.unesco.org/en/RL/cultural-space-of-palenque-de-san-basilio-00102?RL=00102>

türlü hak taleplerini tanıma konusunda yetersiz kalıyor. Herkesin sadece “kendi” kültürel mirasına hakkı olduğuna dair bir anlayış, kim(ler)in bu mirasa sahip olduğu (ve dolayısıyla olmadığı) tartışmasını beraberinde getirdiğinden, kültürel mirasın korunmasına yönelik uygulamalarda da yeni hak ihlalleri ve anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına neden oluyor. Bu bağlamda, toplumun çeşitli kesimlerini bir araya getiren ve onların kültürel miras konusundaki farklı hak talepleri arasında uzlaşma sağlamaya çalışan “katılımcı” yaklaşım kültürel mirasın yönetimi konusunda daha kapsayıcı ve demokratik bir alternatif sunuyor.

KAYNAKÇA

Anico, Marta ve Elsa Peralta (2009b), “Introduction”, Peralta, Elsa ve Marta Anico (Der.), *Heritage and Identity – Engagement and Demission in the Contemporary World* (New York: Routledge): 1–11.

Ashworth, G. J. ve Bart J. M. van der Aa (2006), “Strategy and Policy for the World Heritage Convention: goals, practices and future solutions”, Leask, Anna ve Fyall, Alan (Der.), *Managing World Heritage Sites* (Oxford: Elsevier): 147-158.

Aykan, Bahar (2012), “UNESCO ve Kültürel Mirasın Milliyeti” Yelsali Parmaksız, P. Melis (Der.), *Neye Yarar Hatıralar? Bellek ve Siyaset Çalışmaları* (Ankara: Phoenix): 303-337.

Aykan, Bahar (2018), “Saving Hasankeyf: Limits and Possibilities of International Human Rights Law”, *International Journal of Cultural Property, yayın aşamasında*.

Baird, Melissa F. (2014), “Heritage, Human Rights, and Social Justice”, *Heritage and Society* 7 (2): 139-155.

Biehl, Peter F., Douglas C. Corner, Christopher Prescott, Hilary A. Soderland, (Der.) (2015), *Identity and Heritage: Contemporary Challenges in a Globalized World* (New York: Springer).

Blake, Janet (2011), “Taking a Human Rights Approach to Cultural Heritage Protection”, *Heritage & Society*, 4 (2): 199-238.

Byrne, Denis (2009), “A Critique of Unfeeling Heritage”, Smith, Laurajane ve Natsuko Akagawa (Der.), *Intangible Heritage* (New York: Routledge): 229 –252.

Chirikure, Shadreck, Munyaradzi Manyanga, Webber Ndoro ve Gilbert Pwiti (2010), "Unfulfilled promises? Heritage Management and Community Participation at some of Africa's Cultural Heritage Sites", *International Journal of Heritage Studies*, 16 (1-2): 30-44.

Durbach, Andrea ve Lucas Lixinski (Der.) (2017), *Heritage, Culture and Rights: Challenging Legal Discourses* (London: Bloomsbury).

ECHR, (2011), Research Division, *Cultural Rights in the Case-law of the European Court of Human Rights*. http://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_cultural_rights_ENG.pdf (17.08.2017).

Engelhardt, Richard (2002), "UNESCO Presentation: Regional Perspectives", Promotion of the 'Proclamation of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity', Final Report of 2002 Regional Workshop for Cultural Personnel in Asia and the Pacific Tokyo, Japonya, 12 – 16 Mart 2002, (Tokyo: UNESCO): 29–31

Ekern, Stener, William Logan, Birgitte Sauge, ve Amund Sinding-Larsen (Der.) (2015), *World Heritage Management and Human Rights* (New York: Routledge).

Escallón, Maria F. (2018), "Heritage, Lands, and Competing Narratives of Rights in Colombia", *International Journal of Cultural Property*, yayın aşamasında.

Fairclough, Graham, Milena Dragičević-šević, Ljiljana Rogač-Mijatović, Elizabeth Auclair ve Katriina Soini, (2014), *The Faro Convention, A New Paradigm for Socially-and Culturally- Sustainable Heritage Action?*, *культура/Culture*, 4 (8): 9-19.

Francioni, Francesco (2016), "Natural Resources and Human Rights", Morgera, Elisa ve Kati Kulovesi (Der.), *Research Handbook on International Law and Natural Resources* (Cheltenham: Edward Elgar): 66-85.

Graham, Brian, G. J. Ashworth ve J. E. Tunbridge (2000), *A Geography of Heritage: Power, Culture & Economy* (New York: Hodder Arnold).

Graham, Brian ve Peter Howard (2008a), "Heritage and Identity", Graham, Brian ve Peter Howard (Der.), *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity* (Hampshire: Ashgate): 1–15.

Graham, Brian ve Peter Howard (Der.) (2008b), *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity* (Hampshire: Ashgate).

Hall, Stuart (2005), "Whose Heritage? Un-settling 'The Heritage', Re-imagining the Post-nation", Littler, Jo ve Roshi Naidoo (Der.), *The Politics of Heritage – The Legacies of 'Race'* (New York: Routledge): 21–31.

Hodder, Ian (2010), "Cultural Heritage Rights: From Ownership and Descent to Justice and Well-being", *Anthropological Quarterly* 83 (4): 861-82.

ICOMOS Norway (2014), *Building Capacity to Support Rights-Based Approaches in the World Heritage Convention: Learning from Practice* (Oslo: ICOMOS).

Jalais, Annu (2007), "The Sundarbans: Whose World Heritage Site?", *Conservation and Society*, 5 (3): 335-342.

Kraak, Laura A. (2017), "Impediments to a Human Rights-Based Approach to Heritage Conservation: the case of Bagan, Myanmar", *International Journal of Cultural Policy*, 23 (4): 433-445.

Langfield, Michele, William Logan ve Máiréad Nic Craith (Der.) (2010), *Cultural Diversity, Heritage and Human Rights* (New York: Routledge).

Larsen, Peter B. ve Kristal Buckley (2018), "Approaching Rights at the World Heritage Committee: capturing situated conversations, complexity and dynamism in global heritage processes", *International Journal of Cultural Property*, yayın aşamasında.

Lixinski, Lucas (2011), "Selecting Heritage: The Interplay of Art, Politics and Identity", *The European Journal of International Law*, 22 (1): 81-100.

Logan, William (2007), "Closing Pandora's Box: Human Rights Conundrums in Cultural Heritage Protection." Silverman, Helaine ve Fairchild D. Ruggles (Der.) *Cultural Heritage and Human Rights* (New York: Springer): 33-52.

Logan, William (2014), "Heritage Rights—Avoidance and Reinforcement." *Heritage & Society* 7 (2): 156-169.

Lowenthal, David (1998), *The Heritage Crusade and the Spoils of History* (New York: Cambridge University Press).

MacDonald, Sharon (2013), *Memorylands: Heritage and Identity in Europe Today* (New York: Routledge).

McLean, Fiona (Der.) (2006), "Special Issue: Heritage and Identity", *International Journal of Heritage Studies*, 12 (1).

Miura, Keiko (2005), "Conservation of a 'Living Heritage Site' A Contradiction in Terms?: A case study of Angkor World Heritage Site", *Conservation and*

Management of Archaeological Sites 7 (1): 3-18.

Meskeel, Lynn (2010), "Human Rights and Heritage Ethics", *Anthropological Quarterly*, 83 (4): 839-860.

Peralta, Elsa ve Marta Anico (Der.) (2009a), *Heritage and Identity–Engagement and Demission in the Contemporary World* (New York: Routledge).

Ruggles, Fairchild D. ve Helaine Silverman (2009), "From Tangible to Intangible", Ruggles, Fairchild D. ve Helaine Silverman, *Intangible Heritage Embodied* (London: Springer): 1–14.

Schofield, John (2015), "Forget About 'Heritage': Place, Ethics and the Faro Convention" Ireland, Tracy ve John Schofield (Der.), *The Ethics of Cultural Heritage* (London: Springer): 197-209.

Shoup, Daniel (2006), "Can Archeology Build a Dam? Sites and Politics in Turkey's Southeast Anatolia Project", *Journal of Mediterranean Archeology*, 19 (2): 231-58.

Silverman, Helaine (2011), "Contested Cultural Heritage: A Selective Historiography", Silverman, Helaine, Der., *Contested Cultural Heritage* (New York: Springer): 1-50.

Silverman, Helaine ve Fairchild D. Ruggles (Der.) (2007a), *Cultural Heritage and Human Rights* (New York: Springer).

Silverman, Helaine ve Fairchild D. Ruggles (2007), "Cultural Heritage and Human Rights", Silverman, Helaine ve Fairchild D. Ruggles (Der.) *Cultural Heritage and Human Rights*, (New York: Springer): 3-22.

Smith, Laurajane (2006), *Uses of Heritage* (New York: Routledge).

Suman, Daniel (2008), "Tamales & Bollos- Patrimonio De La Humanidad/ World Heritage: Challenges Faced by Restoration Efforts in Panama City's San Felipe Historic District", *Tennessee Journal of Law and Policy*, 4 (2): 403-465.

Turner, Bryan S. (2006), *Vulnerability and Human Rights* (Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press).

UNESCO (2015a), *Policy for the Integration of a Sustainable Development Perspective into the Processes of the World Heritage Convention*, <http://whc.unesco.org/en/sustainabledevelopment/> (07.08.2017)

UNESCO (2015b), *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, <http://whc.unesco.org/en/guidelines/> (08.08.2017)

Warner, Jeroen (2012), "The struggle over Turkey's Ilisu Dam: domestic and international security linkages." *International Environmental Agreements*, 12: 231-50.

Vrdoljak, Ana F. (2006), *International Law, Museums and the Return of Cultural Objects* (Cambridge: Cambridge University Press).

Vrdoljak, Ana F. (2013), "Liberty, Equality, Diversity: States, Cultures, and International Law", Vrdoljak, Ana F. (Der.), *The Cultural Dimension of Human Rights* (Oxford: London): 26-70.